

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

YPATINGAI SEKAMI ALIŠANKOS TRAUKINIAI

2013-03-08

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: LITERATŪRA

AUTORIUS: Rima Bertašavičiūtė

DATA: 2013-03

-

Eugenijus Ališanka,

Gatvė tarp dviejų bažnyčių: Esė,

Vilnius: Tyto alba, 2012, 210 p., 2500 egz.

Dizainerė Asta Puikienė

Skaitydama(s) lietuvių eseistiką, įsitikini daugeliu, atrodo, banalių dalykų: kad tai neapibrėžiamas žanras; kad bent minties krašteliu negalvodama(s) apie žanrą, tų tekstų neperskaitysi; kad, net ir vertindama(s) esė, esi kaip niekad empirinis, žmogiškas skaitytoja(s) su nuosava biografija, nuosava gyvenimo ir tekstų (ne)patirtimi. Kitaip sunku būtų paaiškinti, kodėl, skaitant Eugenijaus Ališankos rinkinį *Gatvė tarp dviejų bažnyčių*, pro akis praslydo ir „geri gyvenimo vertimai“¹, ir poetiškumas, įtraukiantis „kaip važiavimas per laiką traukiniu“². Dėl to truputį gaila ir truputį pavydu galintiems keliauti laiku – bet ir lūkuriavimas perone ar žvilgsnis į traukinio vagonus iš išorės (jų struktūrą, spalvas, vienu derėjimą su kitais) leidžia šiek tiek pasijusti keliautoju.

Rinkinį sudaro 13 tekstų; kai kurie jau pažįstami iš *Šiaurės Atėnų* ar *Literatūros ir meno* puslapių. Kaip įprasta esė rinkiniams, tekstai „nuistorinami“: nepateikiama nei pirmojo publikavimo (parašymo) vieta, nei data, tad jie ima sietis, šlietis, šnekėtis tarpusavyje – ir šiuo atveju tai neišeina į naudą. Neišeina, nes, skaitant knygą nuo pradžios iki galo, atsiranda nepabaigiamos kartotės išpūdis, ir priekabių ieškanti(s) skaitytoja(s) būtinai paskaičiuos, kiek kartų esė baigiamos retoriniu klausimu (5), kiek kartų autorius cituoja pats save (bent 2), atsako į interviu klausimus (bent 2) ar mąsto apie kiaušinio ir vištos pirmumą (irgi bent 2).

Bendrą knygos siužetą palaiko teminės sąšaukos: pradedama vaikystės prisiminimais

(„Gatvė tarp dviejų bažnyčių“), toliau – jaunystės, kelionių patirtys („Didysis tranzas“, „*Nie dla idioty*“, „Iš žemėlapių istorijos, arba Laiškas Alešui“, „Šiaurietiškas ėjimas“), savo šaknų ir istorijos paieškos („Obelių trikampis“, „Šiaurės užkarda“, „Interviu“), nuo prisiminimų atsiskiriantys pamąstymai („Plyšiai“, „Cirkas atvažiavo“, „Kaimynai“, „*Driblingas*“), o užbaigiama „dabartyje“, ieškant paskutinio sakinio („*Cartagena no problem*“). Taip knyga priartėja prie intelektualinės autobiografijos, išnaudodama eseistikos teikiamą galimybę pašnekėti apie save – apie tai, ką apie save manai, ką manai apie kitus (žmones, tekstus) ir apskritai apie gyvenimą. Tokia autobiografiškumo galimybė eseistikoje yra ir dovana, ir rimtas išbandymas: teksto statusą gali įgyti net padrikos mintys ar išpūdžiai, kurių nepavyktų suglausti į griežtus klasikinių žanrų rėmus, – tačiau kai patirtis įtekstinama, ją savo ruožtu imama vertinti ne tiek pagal mastą ar turtingumą, kiek pagal literatūrinę kokybę.

Tad logiška, kad knygos atskaitos tašku tampa autobiografinis (arba „autobiografinis“) subjektas ir jo raiška. Pagrindinė tekstų ypatybė ryškėja atsakyme į klausimą, kas yra rašyti esė – tai „[t]urėti laiko užbėgti už akių, sugrįžti į praeitį, kitaip sakant, nebūti *čia ir dabar*“ (p. 99). Subjektas, galvotojas, „aš“ čia skleidžiasi per skirtingas laiko ir erdvės plotmes, į save suima skirtingus tekstus ir taip tampa ne tiek „tekstų susikirtimo vieta“, kiek jų sandėliuku. Ir būtent subjektas bei jo raiška yra ne tik itin ryškus, bet ir itin pažeidžiamas Ališankos eseistikos aspektas.

Pirmiausia, tekstuose subjektas skyla, dvejinasi ir trejinasi: tai apie save kalba trečiuoju asmeniu („Mes – tai mano šeima, [...] šių eilučių autorius“, p. 15; „Čia kronikininkas norėtų atkreipti dėmesį, kad kokios nors asociacijos su literatūriniu taiklumu yra grynas sutapimas“, p. 17; „Kai kronikininkas su broliu priartėja prie Sidabrų sodybvietės“, p. 27), tai panyra į autorefleksiją. Dažnoje esė fiksuojamas būtent „čia ir dabar“ („tepuosi sumuštinis, užsipilu termosą arbatos“, p. 156), tada šią situaciją imama reflektuoti, taip atveriant kelią nepabaigiamiems pamąstymams apie rašymo (kalbėjimo) situaciją:

Kažkelintą kartą perskaitau šį klausimą, kai tik akys nuklysta nuo kompiuterio ekrano, kai smegenys pradeda suktis tuščia eiga ir ieško pagalbos iš anapus, iš mėlynos užuolaidos ornamentų [...]. (p. 14)

Kai sėdu prie balto popieriaus lapo, atsiprašau, čia jau tik praėjusį šimtmetį menanti metafora, iš tiesų – prie skystųjų kristalų ekrano, pasijuntu stovįs ledinio ežero pakrantėje, beveik nuogas, kur rudeniniai platanų lapai dengia tik krantinę. (p. 108)

Tokia autorefleksija, pradėjusi kartotis, netenka gilesnio turinio ir ima atrodyti beveik kaip mechaniškas judesys: pasižiūriu į save, o tada – ką matau, tą dainuoju. Ir nors, kaip rašo Alfonsą Andriuškevičių cituojanti Elena Baliutytė, geroje eseistikoje privalo būti dalis ekshibicionistinės drąsos³, toji dalis Ališankos tekstuose dažnai lieka neįvilкта į jokių apsauginių sluoksnių: „Ar dabar čia esu tam, kad ryškinčiau tuos pajuodusius nuo laiko paveikslus? Kad manyje pabustų penkiametis Genutis, šokinėjantis iš džiaugsmo išgirdęs, kad *cirkas atvažiavo?*“ (p. 101–102). Skaitydama(s) tekstus, dažnai nejunti autoironijos, atsitolinimo (net autorefleksija, kuri turėtų atitolinti, tik panardina giliau į beveik begalinį subjekto vidų) – ir, kai jų nesti, prasprūsta kokia banalybė ar pasvarstymai, kurie, vis kartodamiesi, ima kiek erzinti:

Nes kas yra šitas gyvenimas, jeigu ne beviltiškas šokinėjimas, vartymasis per galvą, noras įtikti pasauliui, didvyriškos pastangos, nevykę juokeliai pertraukose. Bet gal tik man atrodo, kad po apvaliu cirko kupolu kaip po saule nieko naujo, kad viskas kartojas, skirias tik kupolų dydis ir žvaigždynų konsteliacija. (p. 105)

Literatūra prasideda ten, kur baigiasi gyvenimas, gyvenimo paribiuose. Kol myliu, kol sprendžiu kasdienius klausimus ar vaikštau pajūriu stebėdamas saulėlydį, literatūra neegzistuoja. Ji pasirodo horizonte tada, kai atsiranda distancija. Kai įvyksta susidvejinimas. [...] Gimdama ji įgauna įvairiausių pavidalus, nulemtus vietos ir laiko, kalbos, pačios literatūros, pagaliau – gyvenimo. (p. 182)

Šis nuolatinis papildymo, pridėjimo, išplėtimo veiksmas atliekamas daugeliu lygmenų. Knygoje vietomis pasiklysti tarp svetimų tekstų ir vardų: jei kalbama apie vienatvę, tai ji bus ir pernelyg triukšminga (p. 110), ir trunkanti šimtą metų (p. 202), jei apie biurokratiją – tai būtinai dalyvaus Kafka (p. 69). Intertekstų jungtis verčia jungtis skirtingus, net prieštarigus pasaulius:

Eldoradas reikštų galutinį postovį, čia rašytojo lauktų Kirkė. Kirkė, prisidengusi ideologijos, teologijos ar dar kokios -logijos skraiste. (p. 172)

Sekmadieniais skaitydamas iš bibliotekos parsineštą Musilį jaučiuosi daug senesnis už jį, nes esu ne tik žmogus be savybių, aš esu žmogus be šaknies, ir šitas rojus, kur visą parą dega šviesa, tėra palata be rankenų numeris 27, tobulas Čechovo, Dostojevskio ir Kafkos kubas, iš kurio galima ištraukti šaknį be liekanos, be nuskausminamųjų. (p. 76)

Kartais siekiama eksplikuoti net metaforas ar nutylėjimus, taip beveik jėga aktualizuojant visas įmanomas žodžių reikšmes:

Ankstyvą lapkričio rytą drengiant šlapdribai niurktelei kad ir į šveicarišką ežerą nėra didžiausias malonumas net man, linkusiam į mazochistinius pakutenimus. Na, nepagalvokit, kad vakarais svajoju apie moterį-raitelę juodais odiniais drabužėliais, su rimbu rankoje. Užtenka man ir literatūros juodais apatiniais. (p. 106)

Šie fragmentai leidžia manyti, kad prozos (bent jau esė) ir poezijos pamatai ne tokie jau skirtingi – mažiau yra daugiau, o taupumas reiškia ir skalsumą. Taip Ališankos eseistika atsiskiria nuo vadinamosios *Šiaurės Atėnų* komandos ir tokių kanoniniais (kiek tai įmanoma) laikomų eseistų kaip Giedra Radvilavičiūtė, Sigitas Parulskis, Alfonsas Andriuškevičius ir kt.: užuot kūręs griežtą teksto struktūrą, jis leidžiasi keliauti „gražiais paviršiais“ – nenuostabu, kad tekstuose ataidi lyg jau iš kitų eseistų atėjusios patirtys („Plyšys“ – iš Andriuškevičiaus esė apie tarpus; kelionės bei „ir aš ten buvau“ naratyvas – iš Rolando Rastausko; stipendijų ir literatūrinių ekskursijų aprašymai – iš Parulskio; žaismas intertekstiniais ryšiais – iš Radvilavičiūtės ir kt.).

Tačiau visai priešingas poveikis kyla ten, kur specifinė literatūrinė raiška leidžia subjektui kitaip dalyvauti tekste, – sąmonės srauto (arba jį imituojančiuose) fragmentuose. Juose iškylančios asociacijos atsveria sąmoningai ir kone jėga konstruojamus svarstymus, ir tai yra vienos gražiausių, emociškai ir estetiškai paveikiausių knygos vietų. Štai kopimas į kalnus:

Po dienos lipimo, kai pagaliau cirkas atsiveria ir vakarėjančios saulės spinduliuose

nušvinta perėja, paskubom valgom bigužą, pasaldintą vandenį su duonos gabaliukais, reikia skubėti, makaronai su *tušonke* bus rytoj, šiandien dar laukia perėja, ir kai pakyla blogumas ir išvemių visą vandenį, pasaldintą visai nebesaldų vandenį ir dar kažką daugiau, paskutinės gyvybės atsargas, ir kai šiek tiek palengvėja, ir kai suprantu – arba lipsiu į perėją dabar pat, arba niekada, ir kai vienas skubu įveikti paskutinius šimtus metrų, ir kai likus keliems žingsniams sugrįžta blogumas, kai išvemių ir tai, ko nežinojau turįs, kai nebepakeliu kuprinės ir šventoji dvasia nusileidžia jos paimti, o pats tuščiomis, beveik be sąmonės, užsiropščiau Jokūbo kopėčiomis į viršų, griūnu nugara ant kuprinės ir angelas kiša man po liežuvį validolio tabletę, tada tarsi pro miglą pamatau atsivėrusį peizažą. (p. 135–136)

Čia matyti keletas dalykų: viena vertus, tarsi stilizuojama parulskiška raiška – bjaurumo estetika, supinta su vidinio „praregėjimo“ momentais, kurie atsiduria pačioje teksto kulminacijoje. Orientacija į sąmonės srauto techniką yra ir orientacija į literatūrinį pasakojimą, tad ir į kitokią esė – grindžiamą siužetu, o ne meditacijomis ar svarstymais. Ir būtent ten, kur pamąstymai apie save ir filosofavimai apie kultūrą (postmodernizmą) užleidžia vietą pasakojimui, tekstai itin pagavūs: kelionė į Sibirą atmintimi (senelių istorija; „Interviu“), fragmentai iš klajonių autostopu, traukiniais („Iš žemėlapių istorijos, arba Laiškas Alešui“) ir kt.

Su specifiniu pasakojimo būdu, ar tiksliau galimybe, susijęs ir, anot Radvilavičiūtės, „pagrindinis veikėjas“⁴ Ališankos eseistikoje – laikas. Čia jis nustoja buvęs vien veiksmo aplinkybe, tampa būtinu veiksmo (prisiminimo) elementu: laikas yra dviplanis (plg. p. 5); praeities prisiminimai nuolat „sudabartinami“ esamuoju veiksmožodžių laiku:

Rugpjūčio pabaiga, dienos trumpėja, mes sėdame į keleivinį traukinį, pirmą kartą sumokame už kelionę iki pat Z., sakykim, šikart tai Vilnius. [...] kodėl ir po trisdešimties metų ta kelionė nuolat išnyra neįtikėtiniu ryškumu, nors šitiek gražiausių kelionių [...] jau užklojo daug šviežesnės dulkės (p. 55–56),

o dabartyje vykstanti praeitis prisimena ateitį:

Viskas vyksta sklandžiai, mes stovime keturiese tambūre įbedę nosis į vienintelį grotuotą langelį, tarsi *pyp show* klube, tiesa, tai bus po gerų dešimties metų Niujorke, tik tąsyk aš būsiu jau vienas. (p. 43)

Tokia prustiška laiko traktuotė Eugenijaus Ališankos *Gatvėje tarp dviejų bažnyčių* atlieka keletą funkcijų. Pirmiausia, šitaip subjektas ir jo atmintis tampa nepavaldūs chronologijai ir nuoseklumui, išsiveržia iš įprastinės pasakojimo logikos – iki pradedama demonstratyviai džiaugtis savo galiomis, nepabaigiamai kaupti žodžius, reikšmes ir kitus tekstus. Antra, judėjimas laiku paryškina pačią judėjimo būtinybę: vidinis siužetas yra tiesiog privalomas esė, antraip ji rizikuoja užsižaisti atspindžiais ir paviršiais. Būtent tie atsiminimai, kurie sudėlioti į pasakojimus-siužetus, traukia Ališankos traukinį laiku. Ir trečia: eseistikos kelionė laiku – tai ne vien literatūriniai pasakojimo triukai, bet ir vidinis skaitytojo(s) įvykis, persikėlimas į kitą erdvę ir laiką, kartu greta išlaikant savąją patirtį ir gebant pagal ją matuoti tekstą. Ar užtenka tos patirties arba ar užtenka jai teksto – jau kitas klausimas, numanantis, kad jiems abiem įmanoma ir prasilenkti, ir važiuoti skirtingais bėgiais – o taip irgi nutinka kelionėse

traukiniais.

¹ Elena Baliutytė, „Geri gyvenimo vertimai“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2012-10-05.

² Giedra Radvilavičiūtė, „Nuo Tėvynės iki New York“, in: *bernardinai.lt*, 2012-03-09, in:
<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-03-09-giedra-radvilaviciute-nuo-tevynes-iki-new-york/78481>, (2013-01-25).

³ Elena Baliutytė, *op. cit.*

⁴ Giedra Radvilavičiūtė, *op. cit.*